

עם לבד

אנחנו נמצאים ברגע חריג בהיסטוריה היהודית, מסיבות טובות וגם טובות פחות. לראשונה זה ארבעת אלפים שנה, אנחנו עצמאים וריבוניים בארץ ישראל ובו בזמן נהנים מחופש ושוויון בתפוצות. היו תקופות, תמיד קצרות מדי, שעם ישראל נהנה מאחת מן השתיים; אך מעולם לא משתיהן בעת ובעונה אחת. עד כאן החדשות הטובות.

החדשות הטובות פחות הן שהאנטישמיות חזרה – בעת שזיכרון השואה עדיין חי. מדינת ישראל מבודדת בזירה המדינית. היא עדיין מוקפת אויבים. היא היחידה בין 193 המדינות חברות האו"ם שעצם זכות הקיום שלה נתון לערעור ולאיום מתמיד.

על רקע זה, אך מתבקש הוא לבחון שוב את דבריו של הנביא האילי בלעם בפרשת השבוע שלנו, שרכים ראו בהם לאורך הדורות תמצית קולעת של ההיסטוריה היהודית והיעוד היהודי – "כִּי מֵרֵאשׁ צְרִים אֲרָאנוּ וּמִגְבָּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ. הֲזֶן עִם לְבָרְדִּי יִשְׁפֵן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (במדבר כג, ט).

שניים מבכירי הדיפלומטים הישראלים במאה הקודמת, יעקב הרצוג ונפתלי לאו־לביא, שניהם בני משפחות רבניות, ראו בפסוק זה גילום של מצבנו כעם לאחר השואה והקמת המדינה.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

יעקב הרצוג, בנו של הרב הראשי לשעבר יצחק אייזיק הלוי הרצוג ואחיו של נשיא המדינה לימים חיים הרצוג, היה מנכ"ל משרד ראש הממשלה מ-1965 עד מותו המוקדם ב-1972. נפתלי לביא, ניצול אושוויץ שהיה לקונסול הכללי של ישראל בניו-יורק, זכה לראות את אחיו, ישראל מאיר לאו, מכהן כרב הראשי לישראל. אוסף מאמריו של הרצוג יצא לאור בכותרת "עם לבד ישכון". ספר זיכרונותיו של לאו־לביא נקרא באנגלית "נבואת בלעם" (ובהקדמה מצטט בנו עמיחי את הפסוק הזה); בעברית הוא קרוי על פי פסוק אחר בנבואות בלעם, "עם כלביא" (כמתבקש משם המחבר).¹ בעיני שניהם, הפסוק מבטא את ייחודיותו של עם ישראל: את הבידוד שלו, ויחד איתו את הנחישות וקריאת-התיגר על הסביבה. עם ישראל סבל מתגרת ידן של הגדולות במעצמות שידע העולם, אך המשיך לחיות אחרי שהן נעלמו.

ובכל זאת, לנוכח שובה של האנטישמיות, ראוי להתבונן בפירוש אחר על הפסוק, פירושו של הנצי"ב מוולוז'ין (רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, 1816-1893). הנצי"ב פירש כך: כל עם אחר, כשיצא לגלות ונטמע בתרבות השלטת, זכו בניו ליחס של התקבלות וכבוד. אך ליהודים קרה בגלות ההפך. כששמרו אמונים לתורתם ולאורח חייהם, הצליחו לחיות בשלום עם שכניהם הגויים. אך כשניסו להיטמע בהם – מצאו את עצמם שנואים ונרדפים. הנצי"ב קורא אפוא את הפסוק כך: "עם ישראל, כשהוא לבדד ואינו מתערב עמהם, ישכון במנוחה ובכבוד...; ובגוים, כאשר הוא רוצה להיות מעורב עמם, לא יתחשב: אינו נחשב בעינם להתחשב כלל לאדם".²

פירוש זה הולם היטב את זמנו ומקומו, רוסיה ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה. יהודים רבים התבוללו אז, וחלקם התנצרו, אך האנטישמיות לא נעלמה אלא החריפה, וב-1881

כן נעמול לשווא להיות אזרחים נאמנים, כהוגנוטים אשר נאלצו לנווד ולנוע. לו רק הרפו ממני... אבל אדמה כי לא ירפו ממני.⁴

ככל שאנו מצליחים להידמות לאחרים, רומז הרצל, כך האחרים הללו אוהבים אותנו פחות. במתכוון או שלא במתכוון, קולות אלו משלהי המאה הי"ט מהדהדים הרגשה שנוסחה לראשונה 2,600 שנים קודם לכן בידי הנביא יחזקאל, באומר את דבר ה' אל אלה מגולי בבל שהתעתדו להתבולל שם:

וְהֶעֱלָה עַל רוּחְכֶם הַיּוֹ לֹא תִהְיֶה, אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים "נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֵׁרֵת עֵץ וְאֶבֶן".
(יחזקאל כ, לב)

האנטישמיות היא מן התופעות המורכבות ביותר בהיסטוריה של השנאה, ואיני מתכוון לפתור את התסבוכת בשיחה קצרה זו. אומר רק שהתכנסות-השקפות זו בין הנצי"ב, מגדולי הרבנים של זמנו, לבין שני הציונים החילונים הדגולים, פינסקר והרצל, שנבדלו ממנו בהשקפותיהם כמעט בכל נושא אחר, יש בה כרי להעמידנו על אמת על-זמנית: התבוללות איננה תרופה לאנטישמיות. אם אנשים אינם אוהבים אותך בגלל מה שאתה, הם לא יאהבו אותך יותר כשתעמיד פנים כשאתה מה שאינך.

היהודים אינם יכולים לרפא את האנטישמיות. רק האנטישמים יוכלו לרפא את עצמם – יחד עם החברה שהם שייכים לה. זאת, משום שהיהודים אינם הסיבה לאנטישמיות. הם המושאים שלה, אך מושא לשנאה וסיבה לשנאה הם שני דברים שונים. הסיבה לאנטישמיות היא מחלה שפשתה בעומק החברה שהיא מופיעה בה. היא מתפרצת כשחברה חשה שהדברים אינם

התפרצה בגל פוגרומים רצחני שהשתולל ביותר ממאה עיירות. מאימת האנטישמיות הגוברת ברחו מרוסיה למערב בין שלושה לחמישה מיליוני יהודים.

סיפורו של ליאון פינסקר, שפעל באותה תקופה ממש, מגלם שינוי זה. פינסקר היה רופא יהודי שהאמין שהתפשטות ההשכלה וההומניזם תשים קץ לאנטישמיות. אך המאורעות הקשים הפכו את לבבו, ובעקבות הפוגרומים כתב את "אוטואמנציפציה", חיבור שהוא ממבשרי הציונות החילונית. דבריו שם דומים להפליא לדברי הנצי"ב: היהודים, הוא כותב, "בבקשם להתבולל בעמים אחרים, סילקו עצמם כמעט בזדון-לב מלאומיותם הם. אבל בשום מקום לא עלה הדבר בידם, להיות דומים בעיני שכניהם לשאר ילידי הארץ".³ הם ניסו להיות כמו כולם אך הדבר רק בודד אותם עוד.

דבר דומה קרה גם במערב אירופה. הנאורות והאמנציפציה לא חיסלו את האיבה כלפי היהודים, אלא רק גרמו לה לעבור מוטציה: משנאת-יהודים דתית, לאנטישמיות הגזענית. היטיב לתאר זאת בנימין זאב הרצל ב'מדינת היהודים' (1896):

בתום לבכנו ניסינו להתערב בגויים שכנינו בכל מקומות מושבותינו ולהיות כמוהם, לבלי השאר בידנו מכל אשר לנו רק אמונת אבותינו בלבד; אך דחו אותנו בשתי ידיים. לשוא נעמול תמיד להיות אזרחים נאמנים, ולפעמים גם יתר על המידה; לשוא נקריב חלבנו ודמנו ככל יתר עם הארץ, לשוא נתאמץ להרים קרן ארצות מושבותינו בחוכמות ובמדעים ולהרכות כבוד עושרן במסחר וקניין. בארצות מולדתנו, שבהן אנו יושבים זה מאות בשנים, נחשכנו לזרים... הנה כי

שנגלה מה שגילו היהודים אחרי ועידת אוויאן ב-1938. אומות העולם סגרו אז את שעריהן בפני היהודים. בכל כדור הארץ, הבינו היהודים, אין ולו רגב אדמה אחד שהם יכולים לקרוא לו בית; בית כפי שהגדירו המשורר רוברט פרוסט (בנוסח העברי של נתן יונתן), "הבית הוא מקום שאם אתה חייב לשוב אליו תמיד פתוחה בו דלת לקראתך"⁵. היום יש לנו בית – וכל מתקפה נגד יהודים ונגד ישראל כיום רק מחזקת את היהודים ואת ישראל. כי אכן, האנטישמיות אינה רק רוע אלא גם הרס עצמי. השנאה הורסת את השונא. שום טוב לא צמח לשונאינו שבכל דור ודור, ולשונאים בכלל, כשעשו את זולתם שעיר לעזאזל.

אין בכך כדי לגרוע מן ההכרח להצטרף בעוז למאבק באנטישמיות ובכל שנאה דתית וגזעית אחרת. אך הבה ננצור עמנו את דבריו של הנצי"ב. אל לנו לוותר על נבדלותנו. היא העושה אותנו למה שהננו. אין כל סתירה בינה לבין חזונם האוניברסלי של הנביאים. להפך – וזהו הרעיון משנה-החיים של השבוע הזה: בייחודיות שלנו טמונה האוניברסליות שלנו. רק מתוך זהותנו הייחודית אנחנו יכולים לתרום לאנושות את תרומתנו הייחודית.

1. יעקב הרצוג, עם לבדר ישכון, תל-אביב: ספריית מעריב, 1975; נפתלי אורלנביא, עם כלביא, תל-אביב: ספריית מעריב, תשנ"ג.
2. הנצי"ב, העמק דבר, על במדבר כג, ט.
3. י"ל פינסקר, אבטואימנציפציא, מגרמנית: אחד העם. הפסקה נמצאת סמוך לתחילת הספר; הטקסט הועתק מאתר פרויקט בן-יהודה.
4. בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים, מגרמנית: מיכל ברקוביץ, ורשה: אחיאסף, 1922. מתוך פתח הדבר. הטקסט הועתק בתיקוני כתיב מאתר פרויקט בן-יהודה.
5. "Robert Frost, 'The Death of the Hired Man'"; נתן יונתן שיבץ משפט זה מהשיר, בתרגומו, בשירו "צילי קסטה רחוקים".

כתיקונם, ושתהום מבלבלת רובצת בין מצב הדברים המציאותי למצבם הרצוי. במצב כזה יש שתי אפשרויות. אפשר לשאול "איפה טעינו" ולנסות לתקן, ואפשר לשאול "מי עשה לנו את זה" ולחפש שעיר לעזאזל.

דור אחר דור היו היהודים שעיר לעזאזל, לכפר על עוונות שלא נגעו להם כלל – ממגפות דבר ואישומים בהרעלת בארות בימי הביניים, דרך סכסוכים פנימיים בנצרות, עבור בתבוסתה של גרמניה במלחמת העולם הראשונה, וכלה בנחשלותן של מדינות מוסלמיות רבות כיום. האנטישמיות היא מחלה, והיא לא תתרפא בידי יהודים. האנטישמיות היא רוע, ומי שמשלים איתה כשבכוהו למחות הוא משתף פעולה עם הרוע.

אין לנו סיבה להתנצל על התעקשותנו להיות שונים. אמונת ישראל החלה כמחאה נגד האימפריות – בכל בספר בראשית ומצרים בספר שמות. אלו היו האימפריות הראשונות, והן השיגו חופש למעטים במחיר שעבודם של ההמונים. היהודים היו תמיד מטרה לאימפריות, כי הם עמדו על כבודו של היחיד וחירותו. האנטישמיות היא פרפור גסיסתן של תרבויות שוקעות – או אות האזהרה הראשון מפני טוטליטריות חדשה. ה' ציווה על אבותינו להיות שונים, לא מפני שהיו טובים מאחרים – "לא בצדקתך ה' אלהיך נתן לך את הארץ הטובה הזאת לרשתה" (דברים ט, ו) – אלא כי דרך היותנו שונים אנו מלמדים את העולם על כבודו של השוני. האימפריות שואפות לכפות אחידות על עולם רבגוני. היהודים יודעים שאחד אלוהינו שבשמיים ובארץ – אך את השמיים ואת הארץ הוא ברא בריבוי גוונים ופנים.

יש שוני יסודי אחד בין האנטישמיות היום לאנטישמיות במופיעה הקודמים. היום יש לנו מדינה. איננו צריכים עוד לפחד